

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-09>
УДК 314.151.3-054.73-055.2(=161.1)(091)(438)"192/193"

Анатолій Йолкін

кандидат історичних наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: a.i.yolkin@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7835-5192>

РОСІЙСЬКІ ЖІНКИ В ЕМІГРАЦІЇ У ПОЛЬЩІ

В 20-30-х рр. ХХ ст.

У статті розглядається становище російських жінок-емігранток, які опинилися на території Польщі в 20-30-х рр. ХХ ст. У складі біженців, які знаходилися в Польщі, були наявні практично всі категорії населення колишньої Російської імперії. У складі вигнанців були і жінки, яким довелося адаптуватися у важких соціально-побутових умовах перебування в країні. Серед загальної кількості емігрантів 50-60 тис. осіб, що знаходилися в 20-30-х рр. в країні, приблизно 30 % становили жінки і діти. У 1919–1920 рр. Польща була одним із центрів антибільшовицької боротьби. Тому російські емігранти надавали полякам свою підтримку. Наприклад, З. Гіптіус брала участь у виданні газети і формуванні російських військових частин. Солдати і офіцери цих частин після закінчення радянсько-польської війни виявилися інтернованими в таборах. Серед них виявилися медсестри, а також жінки і діти. Сім'ї інтернованих містилися в спільних бараках, часто жінкам і дітям доводилося спати на підлозі. Російське товариство Червоного Хреста (РТЧХ), яке очолювала Л. І. Любімова, намагалося забезпечити інтернованих продуктами харчування, одягом, надати їм

Як цитувати: Йолкін, А. Російські жінки в еміграції у Польщі в 20-30-х рр. ХХ ст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 61, 2022, с. 202-218, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-09>.

How to cite: Yolkin, A. Russian Women in Emigration in Poland during the 1920s – 1940s. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 61, 2022, pp. 202-218, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2022-61-09>. (In Ukrainian)

© Йолкін А., 2022

медичну допомогу, а також знайти роботу. В середині 20-х рр. стало зрозуміло, що перебування вигнанців за кордоном може затягнутися на довгі роки. Тому основну увагу емігрантські організації почали приділяти культурно-просвітницькій діяльності. Її проводили через Російські будинки, що з'явилися у Варшаві, Вільно та інших містах. Активну участь у роботі різних гуртків, бібліотек, театральних студій брали жінки. У родинях дружини і матері намагалися не лише намагалися створювати домашній затишок, але і виховувати дітей у дусі національних традицій. Оскільки у вигнанні жінкам доводилося часто утримувати безробітних чоловіків або інвалідів, тому вони намагалися працевлаштуватися. Але більшість із них могли сподіватися лише на випадкові заробітки в швейних майстернях або в торгівлі.

Ключові слова: **Польща, емігранти, адаптація, жінки.**

Російська еміграція часів Першої світової війни нараховувала приблизно 1,5-2 млн. осіб. До її складу потрапляли практично всі категорії населення колишньої Російської імперії. Вигнанці шукали притулку як у Польщі, так і в інших країнах Європи. Серед емігрантів були і жінки, яким довелося адаптуватися у складних соціально-побутових умовах перебування в Польщі. Незважаючи на велику кількість літератури про російську еміграцію в Польщі, а ні польські, ані російські, ані українські історики не приділяли належної уваги життю жінок в еміграції в Польщі. Тому автор статі вперше зробив спробу вивчити життя і діяльність російських жінок-емігранток на території тогочасної Польщі. Доволі важко визначити точну чисельність російської еміграції в Польщі, та все ж можна вважати достовірними дані звітів Російського суспільного комітету (РСК) в Польщі — організації, що безпосередньо опікувалася вигнанцями з Росії. Як свідчив РСК, у 1922 р. в Польщі нараховувалось біля 50 тис. російських емігрантів, а у 1924 р. — 60800 осіб (GARF, f. 5814, op. 1, spr. 6, ark. 39; spr. 154, ark. 1-3). Використані в дослідженні джерела, що зберігаються в Державному архіві Російської Федерації, а саме фонді Російського суспільного комітету, фонді товариства Червоного хреста, матеріали емігрантської преси («Свобода», «Молва», «Руть», «Последние новости»), мемуари жінок-емігрантів, документи і матеріали міждержавних радянсько-польських відносин, а також

документи з історії російської еміграції та ін., дозволили розкрити досліджувану тему та вперше ввести в науковий обіг різноманітні архівні матеріали.

Польська держава була проголошена у листопаді 1918 р. Вища цивільна і військова влада була надана Ю. Пілсудському, якого і призначили керівником країни. Першочерговим завданням постало встановлення кордонів нової Польщі. Східна політика Ю. Пілсудського отримала назву «федералістської» і передбачала створення незалежних держав Литви, Білорусії та України, які уклали союзницькі договори з Польщею (Zashkilnyak, Krikun 2002, 451). Евакуація німецьких військ із території Білорусії, Литви і України призвела взимку 1919 р. до їх зіткнення з частинами Червоної Армії (Sovetsko-polskie otnosheniya, 25-29). Ю. Пілсудський добре розумів, що панування поляків вже не одне сторіччя ототожнювалось з поміщиками і католицькою церквою, а тому слід мати союзників серед білорусів, росіян і українців. Активізація пошуку союзників серед росіян розпочинається після розгрому армії А. І. Денікіна, прихильника «єдиної і неподільної Росії», восени 1919 р., оскільки тоді головним супротивником польської незалежності вважалася Радянська Росія з її ідеєю світової пролетарської революції.

До прихильників польсько-радянського союзу належав колишній есер Б. В. Савінков. Маршал запропонував йому сформувати російський загін на польській території (Simonova 2012, 39-57). Створений у червні 1920 р. у Варшаві Російський політичний комітет (РПК) очолив Б. В. Савінков, який і розпочав формування російських частин у таборах у Калмержицях (Karpus 1991a, 81). Таким чином, у 1920 р. Польща стає одним із центрів тяжіння і надією антибільшовицьких сил. У березні 1920 р. до Варшави прибули З. М. Гіппіус, Д. С. Мережковський і Д. В. Філософов, що наприкінці 1919 р. залишили Радянську Росію (Varshavskoe slovo, 3). Вони активно долучилися до формування антибільшовицьких сил, бо, на їх думку, саме Польща була флагманом руху. З. Гіппіус займалася, перш за все, публіцистикою. Вона стала одним із редакторів часопису «Свобода». На шпальтах видання здійснювалася пропаганда польсько-російського співробітництва (Gippius 1991, 327). З березня по вересень 1920 р. у варшавській

«Свободі» поетеса опублікувала 8 статей антибільшовицької спрямованості (*Literaturovedcheskiy zhurnal*, 320). З. Гіппіус писала, що вони, перш за все, були заражені бажанням боротися з більшовиками (*Gippius-Merezhkovskaya*, 252).

12 жовтня 1920 р. закінчилися військові дії між Польщею і Радянською Росією, що започаткувало в Ризі переговори з метою укладення мирного договору між двома країнами. З. Гіппіус, розчарувалася в Польщі як європейському форпості у боротьбі проти більшовиків і зовнішній політиці цієї країни, яка керувалася лише власними інтересами. На початку 1921 р. З. Гіппіус разом із Д. Мережковським переїжджають до Франції.

Противники більшовиків мали надію, що їх влада протримається недовго, тому вважали своє перебування на території Польщі тимчасовим і розраховували на якнайшвидше повернення на батьківщину. Проте, вони потребували в організації, яка забезпечувала би захист їх інтересів, бо в чужій країні емігранти залишилися без коштів для існування, а часто не мали навіть документів, що засвідчували би особу. Найстарішою емігрантською організацією в Польщі вважався створений у січні 1919 р. Російський комітет (РК) (*Juzwenko* 1973, 109-112). Активну участь у його роботі брали жінки. Майже рік членами РК у Варшаві були Є. М. і Ю. М. Рейтлінгер. Вони приїхали до польської столиці до батька, економіста М. А. Рейтлінга. Проте перебування сестер у Польщі було нетривалим. У графічних роботах Ю. М. Рейтлінгер відбилосся відчуття самотності. Її фрески (11 аркушів) на релігійну проблематику у 2003 р. привезли до Росії (*Simonova, Glushkovskiy* 2018, 57).

Безпосередня робота з надання допомоги вигнанцям здійснювалася членом РК Л. І. Любімовою (Туган-Барановська), яка очолювала місію Російського товариства Червоного Хреста (РТЧХ)¹. Ця непересічна російська жінка була сестрою вченого-економіста М. І. Туган-Барановського, дружиною Віленського генерал-губернатора і сенатора Д. М. Любімова. В роки Першої світової війни вона працювала медсестрою. Л. І. Любімова стала прообразом героїні

¹ РТЧХ виник у 1867 р. У 1918 р. радянська влада його розпустила, але в еміграції він продовжував діяти, допомагаючи біженцям.

оповідання О. І. Купріна «Гранатовий браслет» (Kuprina-Yordanskaia 1966, 57-70). З. Гіппіус вважала її чарівною, поважною і діловою жінкою (Gippius 1991, 23). РТЧХ надавало емігрантам допомогу у вирішенні житлових, медичних проблем, у працевлаштуванні та харчуванні. Під егідою місії у Варшаві працювало 3 їдальні, та ще 5 пунктів харчування діяли в інших містах Польщі. За день декілька сотень емігрантів отримували дешеві обіди, а біля сотні неможливих харчувалися безкоштовно. Першорядною увагою Товариства користувалися діти-вигнанці. Л. І. Любімова була ініціатором створення дитячої столової, де надалі для харчування відпускалось 300-400 порції їжі. Якщо у звичайній їдальні обід коштував 10-15 марок, то в дитячій — 1 марку (Svoboda 1920, 11 грудня). Окрім того, РТЧХ опікувалося 3 дитячими притулками, 2 гуртожитками для інвалідів і богадільнею. Місія Червоного Хреста допомагала російським студентам одяжею та взуттям, видавала їм безкоштовні обіди та винаймала для них дачу під гуртожиток у Воломіні (17 км від Варшави) (GARF, f. 5846, op. 1, spr. 22, ark. 5). Зі збільшенням на польській території кількості емігрантів загострилося питання їх працевлаштування. За ініціативи Червоного Хреста у Варшаві, Вільно і Львові відкрили Бюро праці. Тільки з листопада 1920 р. по березень 1921 р. до Варшавського бюро звернулося 610 осіб, із них роботу отримало 15 (GARF, f. 5814, op. 1, spr. 10, ark. 1, 8). Окрім пошуку роботи для вигнанців, РТЧХ у Варшаві і Волошині організувало 13 власних майстерень, в яких працювали переважно жінки-емігрантки (GARF, f. 5817, op. 1, spr. 64, ark. 177).

Після завершення радянсько-польської війни 1919–1920 рр., російські частини, що боролися на боці поляків (майже 17 тисяч солдатів та офіцерів), були інтерновані у таборах на території Польщі (GARF, f. 5764, op. 1, spr. 149, ark. 346).

Тяжкі соціально-побутові умови у таборах намагалися вирішувати за допомогою працевлаштування інтернованих за межами таборів. За сприяння РТЧХ, пропозиції роботодавців розглядалися на місцях, а з підприємцями укладали договори, які забезпечували права працюючих (GARF, f. 5764, op. 1, spr. 149, ark. 347).

Більшість артільей були задіяні на лісних роботах та залізниці. Всього ж організували 55 артільей чисельністю близько 4 тис. робітників. Місія Червоного Хреста намагалась також забезпечити інтернованих одягом і взуттям (Buulleten, 106). Але у 1922 р. польська влада виявила серед інтернованих 3-ої Російської армії «монархічну змову». 57 армійців постали перед судом. Польське правосуддя їх виправдало (GARF, f. 5809, op. 1, spr. 205, ark. 10). Не зважаючи на це рішення, влада використала інцидент для висилки з країни у квітні 1922 р. воєнної місії і місії РТЧХ на чолі з Л. І. Любімовою до Гданська.

Перша світова війна, а пізніше і громадянська, призвели до серйозних змін на ринку праці. Чимало жінок стали медсестрами. У складі інтернованих частин 3-ої Російської армії і Народно-Демократичної армії С. Булах-Балаховича у травні 1921 р. в таборах Польщі працювало 34 медсестри, а загалом перебувало 303 жінки та 103 дитини (GARF, f. 5866, op. 1, spr. 113, ark. 1-4). Медсестри були свідками щоденних страждань біженців, що назавжди відбилосся у їх свідомості.

Найгіршу репутацію мав табір Тухола, де свого часу, за свідомством священика Великанова, через жахливі побутові і санітарні умови померло декілька тисяч чоловік (GARF, f. 5814, op. 1, spr. 3, ark. 108).

Приміщення у таборі (бараки та землянки) були зовсім не підготовлені до зими. Відсутність світла, опалення, ліжок спричиняла захворювання солдат і офіцерів, зокрема, погано загоювалися рани, які вони отримали під час битв з більшовиками в лавах польської армії. Сім'ї інтернованих розміщали в спільних бараках. Діти і жінки спали на підлозі без соломи, протяги через погані вікна, у перші дні заселення не було навіть окропу. Жахливі умови спровокували захворювання, а дві породіллі народили дітей в повній антисанітарії (GARF, f. 5814, op. 1, spr. 4, ark. 52). Восени 1921 р. серед 2,5 тис. інтернованих нараховувалося 43 дитини (GARF, f. 5814, op. 1, spr. 3, ark. 426). Не зважаючи на тяжкі побутові умови, польський історик З. Карпуса стверджував, що у травні 1922 р. у таборі Тухола залишалися 297 жінок і 79 дітей. Вони протягом двох років не залишали місце проживання, бо могли відразу позбутися пайка, що був чи не єдиним засобом існування (Karpus 1991b, 145).

Оскільки взимку в табірних приміщеннях температура повітря часто становила нижче нуля, зросла кількість різних захворювань. В Тухоле потребувало лікування більше 200 хворих. Серед них були діти, жінки, єдиним порятунком для яких було посилене харчування і спеціальне лікування, якого вони не отримували. Аналогічні умови були і в інших таборах. Так, наприклад, у таборі Стшалково від виснаження і холодної взимку 1921 р. померло двоє дітей (GARF, f. 5872, op. 1, spr. 74, ark. 1-6).

23 вересня 1923 р. для надання допомоги дітям емігрантів було створено спеціальну організацію — Комітет допомоги дітям (КДД) при Російському опікунському комітеті, який очолила Л. В. Тимофєєва-Богуцька (Troshkina 2006, 59).

У 1926 р. КДД організував новорічні ялинки у Варшаві (для 300 дітей), Беловеже (39), Стшалково (17) та сприяв відкриттю артлей (Svoboda 1926, 3.3). КДД систематично проводив збір коштів у церквах Варшави на користь бідних дітей-біженців. Наприклад, у червні 1926 р. було зібрано 246 злотих та 59 грошей (Svoboda 1926, 7.7).

У 1928 р. РПК домогся створення концесії для організації єдиної Варшавської російської початкової школи, що працювала при КДД. Колишнім концесіонером її був РК, членів керівництва якого вислали із Польщі у травні 1928 р. після замаху Ю. Войцеховського на радянського представника Лізарова. КДД входив до складу об'єднаної Комісії російських емігрантських організацій і установ Варшави (GARF, f. 5854, op. 1, spr. 4, ark. 14).

До середини 20-х рр. «сидіння на валізах» для емігрантів закінчилося. Після визнання СРСР провідними європейськими країнами, стало ясно, що перебування за кордоном біженців триватиме протягом багатьох років, а можливо і десятиріч. Суттєвих змін зазнали напрямки діяльності біженських організацій: підлягали ліквідації табори інтернованих, значно скоротилась кількість вигнанців та обсяги побутово-харчової допомоги. Для емігрантських організацій пріоритетною стає культурно-просвітницька робота. Вона проводилася через Російські будинки, які з'явилися у Варшаві, Вільно та Львові. При них організували різні

гуртки, бібліотеки, проводились бесіди на актуальні теми, діяли театральні студії.

За ініціативи дружини відомого російського письменника М. П. Арцибашева Є. Арцибашевой в РД організували драматичну студію, яка, не зважаючи на нестачу коштів, поставила декілька вистав. До 1917 р. Є. Арцибашева служила актрисою Московського театру Незлобіна (*Iz varshavskikh pisem D. V. Filosofova. Kosmopolis, no. 1, 2016, s. 98.*)

Вона успішно керувала студією з 1923 до 1931 рр. На початку 30-х рр. постановкою вистав займалася актриса МХАТу Г. С. Гуляницька (*Molva 1933, 23 лютого*). Студія зробила заяву, що має намір продовжувати традиції МХАТу, та показала багато вистав для російського глядача у Варшаві (*Stanislavskiy, №5, 2002*).

Актори різних жанрів, що опинились на території Польщі, неодноразово робили спроби організувати постійну театральну трупу. У 1925 р. вони створили Товариство акторів російської драми (ТАРД). До складу трупи нового колективу увійшов театр під керівництвом Кальчевської (*Svoboda 1925, 18 листопада*).

Є. Н. Гагаріна до революції виступала в Малому театрі в головних ролях під псевдонімом Валевська, а потім — Хованська, після війни оселилася в Польщі. В еміграції вона заснувала російський театр в Ровно та очолила його, одночасно стала ще й режисером і літературним критиком закладу. Театр гастролював і в інших містах країни (*Kovalevskiy 1973, 32*).

Постійним об'єктом уваги емігрантських організацій була російська школа, яка вважалась головним знаряддям збереження і розвитку національної культури. Оскільки польська влада стверджувала, що росіян в Польщі в міжвоєнний період не було, то, відповідно, і російських державних шкіл не було. Біженцям пропонувалося користуватися гостинністю і засновувати приватні школи, які не будуть отримувати підтримки держави (*Svoboda 1925, 16 квітня*). У березні 1922 р. російські школи (35 середніх і 55 початкових) працювали в 5 воєводствах із 17. У подальшому спостерігалася тенденція до скорочення російських навчальних закладів (*Sokoltsov 1924, 419-428*).

У 1925 р. у Варшаві серед російських учителів та учительок, що працювали чи були безробітними, провели анкетування. В опитуванні взяли участь 105 осіб, із яких було 69 чоловіків і 39 жінок. 78 % із них існували лише на вчительську зарплату, яка була меншою за прожитковий мінімум (Sokoltsov 1926, 147). Про підвищення зарплати мови не йшлося, бо школи існували за рахунок внесків батьків школярів на навчання. У Польщі жінки-росіянки теж були серед засновників гімназій: Поспелова — жіноча гімназія в Вільно (GARF, f. 5785, op. 1, spr. 48, ark. 4), жіноча гімназія імені Блудова в Острозі (Svoboda 1923, 27 липня).

Жінки-емігрантки як і на батьківщині, намагались зберігати національні мовні, побутові і кулінарні особливості, здійснювати виховання дітей згідно з цими принципами. Їх пропагандистами стали жіночі часописи. У Львові розпочинає виходити жіночий журнал «Очаг». Редакція його підкреслювала, що він залишився єдиним виданням для російських жінок в Європі (Tkachev 2002, 234). На його сторінках висвітлювались не лише проблеми ведення домашнього господарства, але й піднімалися питання збереження російської мови біженців, друкувались прозаїчні і поетичні твори, новини кіно, театру і моди. Як стверджувала редакційна колегія журналу, вони поставили за мету зробити «Очаг» трибуною російської жінки. За задумом редакції, із цієї трибуни мисляча жінка могла висловити свою думку на будь-яку тему. Систематично на шпальтах «Очага» публікувались статті мешканки м. Лодзя Ірини Павлової, в яких вона висвітлювала суспільне і культурне життя емігранток. Вона входила до складу правління Російського благодійного фонду в Лодзі, очолювала Пушкінський комітет, організовувала вечори поезії і радіопередачі.

Адаптація жінок в Польщі за умови значної переваги в чисельності чоловічої статі (70 %) наприкінці 20-х – 30-ті рр. була досить складною та часто навіть драматичною. Опинившись у безвихідній ситуації, деякі жінки змушені були займатися проституцією. В опублікованій на сторінках берлінського часопису «Руля» у січні 1926 р. повідомлялось, що в Ровно, Дубно, Кременце порт'є готелів приводив до своїх гостей російських дівчат (Rul', 1926, 29 січня). У дореволюційний період жіноча

частка біженців, за винятком працівників освіти, медичної та деяких інших галузей, що використовували жіночу працю, знаходилась на утриманні чоловіків чи родичів. В еміграції відбулися зміни в світогляді і статусі жінки. У вигнанні ситуація різко змінилася: часом жінкам доводилось утримувати безробітних чоловіків чи інвалідів і займатися різноманітними видами робіт. Так, емігрант П. Лосскій пригадував, що жінка одного із вигнанців організувала домашню їдальню та готувала обіди для біженців (Łossowski 2002, 110). Більшість жінок змушена була розраховувати на випадкові заробітки на дрібних підприємствах (швейні майстерні) і в галузі торгівлі.

4 червня 1927 р. в Польщі прийняли закон про охорону праці, яким обмежували права на працю для іноземців, а значить і для російських вигнанців. Згідно з ним, працедавцям дозволялось приймати на роботу осіб, що не мали польського громадянства, тільки з дозволу відповідної влади, до того ж ця вимога стосувалась як працівників фізичної, так і розумової праці. Дозволи на місцях видавались воєводами, а у Варшаві — урядовим комісаром. До того ж отримати його іноземцю можливо було лише за умови визнання владою потреби в робочому місці на внутрішньому ринку праці. Работодавці зобов'язані були інформувати владу про всіх працівників-іноземців. Порушення закону каралося штрафом до 10 тис. злотих чи арештом до 6 тижнів (Vel'min 1930, 13, 388).

Проблема зайнятості жінок набула особливої гостроти в період світової економічної кризи (1929–1933 рр.). Піклуючись про сім'ї знедолених, Російський опікунський комітет відкриває кустарну майстерню, в якій жінки займалися рукоділлям. Вони отримували замовлення, консультації і матеріали, виготовляли скатертини, серветки, подушки, дамську білизну та інше. Аналогічні майстерні виконували рукодільні і швейні роботи в Гродно (Molva 1933, 25 березня).

Проблема правового становища в Польщі для емігрантів була особливо гострою. Росіян-вигнанців розділили на дві категорії: особи першої категорії мали білі «карти побита», які необхідно було подовжувати кожні три місяці, до другої ж категорії належали особи, за якими формально визнавалось право на політичний

притулок та видавалися червоні «карти азиля (притулку)». Окрім того, біженців закріплювали за певним місцем проживання, а свобода їх пересування обмежувалась. Відповідно до постанови польського уряду від 12 листопада 1927 р. в'їзд емігрантам до семи східних воєводств заборонявся, а потрапити туди вони мали можливість лише за спеціальним дозволом місцевої адміністрації після розгляду кожного звернення. Дозволи надавалися з великими труднощами, характерними були часті відмови. Ускладнення проживання (навіть для тимчасових поїздки) в семи східних воєводствах, в яких частина населення була для емігрантів близькою за мовою, вірою, а тому вигнанцям було легше, ніж в інших регіонах Польщі, адаптуватися, знайти роботу, помітно впливало на становище російських емігрантів (як чоловіків, так і жінок) (Vel'min 1930, 13, 426). Відповідно до закону від 7 червня 1927 р., емігранти як безпіддані, щоби займатися будь-яким промислом, повинні були отримати дозвіл від Міністерства торгівлі і промисловості та погодження від Міністерства іноземних і внутрішніх справ (Vel'min 1933, 11, 390).

У 20-30-ті рр. серед освічених емігранток було чимало тих, хто займався літературною творчістю та журналістикою.

В середині 20-х рр. ХХ ст. у активної і непримиренної до більшовизму частини еміграції виникають різноманітні проєкти і плани щодо продовження боротьби. Існувало переконання у доцільності ведення антибільшовицької терористської діяльності. 7 червня 1927 р. Б. Коверда здійснив замах на радянського посла Войкова у Варшаві (Politicheskaya istoriya, 157-164). 4 травня 1928 р. у Варшаві емігрант Ю. Войцеховський поцілів у радянського торговельного представника Лізарова (Voitsekhoskiy 1978, 3). У відповідь на замах та під тиском радянського уряду, влада заборонила діяльність РК, а його голову В. І. Семенова вислали до Франції. РК здійснював правовий і юридичний захист російських біженців (Voitsekhoskiy 1978, 4), тому на порядок денний виноситься питання про створення нового емігрантського комітету. За погодженням з Міністерством внутрішніх справ, у 1930 р. в Польщі створили Російський Громадський Комітет (РГК), першим головою якого стає Н. Г. Буланов (GARF, f. 5854,

ор. 1, spr. 2, ark. 3-11). Це визначило долю газети, заснованої в 1920 р. Б. В. Савенковим («Свобода», «За свободу»), але можливість замінити її на нову, що отримала назву «Молва», виникла не відразу. Треба було домовлятися про програму, склад редакції, співробітників та друкарню.

Оскільки головою редакційної комісії став Д. В. Філософов, він почав набирати членів редколегії газети. Зокрема із Парижу він запросив Є. С. Вебер-Хірякову та її чоловіка А. М. Хірякова, який був літератором, а не журналістом. А помічницею редактора стала Є. С. Вебер-Хірякова. Вона вмiла вгадувати настрій Д. В. Філософова, з розумінням ставилася до особливостей його характеру, через який було складно з ним співпрацювати (Voitsekhoskiy 1978, 7).

2 березня 1932 р. газета «За свободу» опублікувала статтю Е. С. Вебер-Хірякової «Во дни сомнений» із закликом до збору пожертвувань у фонд часопису (*Khronika literaturnoy zhizni*, 320).

Протягом 1934–1936 рр. Д. В. Філософов організував у себе вдома літературний гурток «Домик в Коломне», в якому виступав «під знаком О. С. Пушкіна». Об'єднання утверджувало всесвітність як основну традицію російської культури. Активну участь в роботі гуртка приймала В. С. Вебер-Хірякова (Stanislawski 1996, 57). Її життя обiрвалось трагічно: після німецької окупації Варшави, в жовтні 1939 р. вона наклала на себе руки.

Таким чином, результатом революційного лихоліття стало поневіряння на території Польщі біля 50-60 тисяч російських біженців. Серед них було багато жінок і дітей. На батьківщині їм довелось стикнутися з бідами та поневіряннями. Вигнанці мали надію, що на території Польщі вони знайдуть притулок і порозуміння. Проте на більшість із них очікувало розчарування. З. Гиппіус вважала, що поляки захищають Європу від більшовизму, але згодом зневірилася та залишила країну. Солдатів і офіцерів, що боролися разом з поляками проти Червоної Армії, інтернували до таборів як і їх жінок, дітей та медсестр. Соціально-побутові умови проживання в таборах були жахливими. РТЧХ, очолюваний Л. І. Любимовою, намагався забезпечити інтернованих харчуванням, одягом, надавати медичну допомогу, сприяти їх працевлаштуванню. Жіноцтво брало

активну участь в громадській і культурно-просвітницькій роботі серед емігрантів, головною проблемою для яких було працевлаштування.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Byulleten no. 9-10 Rossiyskogo Zemgora, no. 3. Parizh, 1923. (In Russian)

Бюллетень № 9–10 Росийського Земгора, № 3.Париж, 1923.

Gippius, Z. *Zhivye litsa. Vospominaniya*. Tbilisi, 1991. (In Russian)

Гиппиус, З. *Живые лица. Воспоминания*. Тбилиси, 1991.

Gippius-Merezhkovskaya, Z. *Dmitriy Merezhkovskiy*. Parizh. 1956. (In Russian)

Гиппиус-Мережковская, З. *Дмитрий Мережковский*. Париж. 1956.

Gosudarstvennyu arkhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF), f. 5764, op. 1, spr. 149. (In Russian)

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 5764, оп. 1, спр. 149.

GARF, f. 5785, op. 1, spr. 48. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5785, оп. 1, спр. 48.

GARF, f. 5809, op. 1, spr. 10. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5809, оп. 1, спр. 10.

GARF, f. 5814, op. 1, spr. 10. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5814, оп. 1, спр. 10.

GARF, f. 5814, op. 1, spr. 154. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5814, оп. 1, спр. 154.

GARF, f. 5814, op. 1, spr. 3. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5814, оп. 1, спр. 3.

GARF, f. 5814, op. 1, spr. 4. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5814, оп. 1, спр. 4.

GARF, f. 5814, op. 1, spr. 6. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5814, оп. 1, спр. 6.

GARF, f. 5817, op. 1, spr. 64. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5817, оп. 1, спр. 64.

GARF, f. 5846, op. 1, spr. 22. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5846, оп. 1, спр. 22.

GARF, f. 5854, op. 1, spr. 2. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5854, оп. 1, спр. 2.

GARF, f. 5866, op. 1, spr. 113. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5866, оп. 1, спр. 113.

GARF, f. 5872, op. 1, spr. 74. (In Russian)

ГАРФ, ф. 5872, оп. 1, спр. 74.

Iz varshavskikh pisem D. V. Filosofova. *Kosmopolis*, no. 1, 2016, s. 98-108. (In Russian).

Из варшавских писем Д. В. Философова. *Космополис*, № 1, 2016, с. 98-108.

Juzwenko, A. *Polska a biala Rosja (od listopada 1918 do kwietnia 1920 r.)*. Wroclaw, 1973.

Karpus, Z. (a). *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924*. Toruń, 1991.

Karpus, Z. (b). Obóz internowanych nr 7 w Tucholi (wrzesień 1921 – styczeń 1923). Zbiór studiów pod red. M. Wojciechowskiego. *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Województwie Pomorskim (1920–1939)*. Toruń, 1991, s. 145-154.

Khronika literaturnoy zhizni. 2002. №16. (In Russian)

Хроника литературной жизни. 2002. №16.

Łossowski, P. Rosyjscy emigranci w Polsce w moich wspomnieniach. W: *Emigracja Rosyjska. Losy i Idee*. Łodz, 2002, s. 307-312.

Kovalevskiy, P. Ye. *Zarubezhnaya Rossiya. Dopolnitelnyy vypusk*. Parizh, 1973. (In Russian)

Ковалевский, П. Е. *Зарубежная Россия. Дополнительный выпуск*. Париж, 1973.

Kuprina-Yordanskaya, M. K. *Gody molodosti*. Moskva, 1966. (In Russian)

Куприна-Йорданская, М. К. *Годы молодости*. Москва, 1966.

Literaturovedcheskiy zhurnal, no. 16, 2002, s. 320-370. (In Russian)

Литературоведческий журнал, № 16, 2002, с. 320-370.

Molva. (In Russian)

Молва.

Politicheskaya istoriya russskoy emigratsii. Dokumenty i materialy. Moskva, 1999. (In Russian)

Политическая история русской эмиграции. Документы и материалы. Москва, 1999.

Rul'. (In Russian)

Руль.

Svoboda. (In Russian)

Свобода.

Simonova, T. M. Belye formirovaniya v Polshe (Otryad russkikh bezhentsev) v 1918–1921 gg. *NiN*, no. 4, 2012, s. 39-57. (In Russian)

Симонова, Т. М. Белые формирования в Польше (Отряд русских беженцев) в 1918–1921 гг. *НН*, № 4, 2012, с. 39-57.

Simonova, T. M. Dmitriy Filosofov – publitsist i izdatel. *Slavyanovedenie*, no. 14, 2007, s. 53-69. (In Russian)

Симонова, Т. М. Дмитрий Философов — публицист и издатель. *Славяноведение*, № 14, 2007, с. 53-69.

Simonova, T., Glushkovskiy, P. Istoriya russkoy emigratsii v Polshe 1919-1939 gg.: novye istochniki i sovremennaya istoriografiya problem. *Vestnik RUDN. Seriya: Istoriya Rossii [Bulletin of RUDN University. Series: History of Russia]*, vol. 17, no. 1, 2018, s. 50-73. (In Russian)

Симонова, Т., Глушковский, П. История русской эмиграции в Польше 1919–1939 гг.: новые источники и современная историография проблемы. *Вестник РУДН. Серия: История России*, т. 17, № 1, 2018, с. 50-73.

Sovetsko-polskie otnosheniya v 1918–1945 gg. Sbornik dokumentov v 4 t. Т. 1, 2017. (In Russian)

Советско-польские отношения в 1918–1945 гг. Сборник документов в 4 т. Т. 1, 2017.

Sokoltsov, D. M. *Polozhenie russkoy shkoly v Polshe*. Parizh, t. 18, 1924, s. 419-428. (In Russian).

Сокольников, Д. М. *Положение русской школы в Польше*. Париж, т. 18, 1924, с. 419-428.

Sokoltsov, D. M. *Polsha (Russkiiy uchitel v emigratsii)*. Praga, 1926, s. 143-148. (In Russian)

Сокольников, Д. М. *Польша (Русский учитель в эмиграции)*. Прага, 1926, с. 143-148.

Stanislavskiy, V. Russkaya emigratsiya v Varshave. *Novaya Pol'sha [New Poland]*, no. 5, 2002. (In Russian)

Станиславский, В. Русская эмиграция в Варшаве. *Новая Польша*, № 5, 2002.

Tkachev, V. S. Rossiyskaya emigratsiya v mezhvoennoy Polshe. V: *Emigracja Rosyjska. Losy i Idee*. Lodz, 2002, s. 195-244. (In Russian)

Ткачев, В. С. Российская эмиграция в межвоенной Польше. В: *Emigracja Rosyjska. Losy i Idee*. Lodz, 2002, с. 195-244.

Troshkina, I. V. Dokumenty GARF o deyatelnosti russkikh emigrantskikh obshchestvennykh organizatsiy v Polshe (1920-1930-e gg.). *Otechestvennye arkhivy [Domestic Archives]*, no. 3, 2006, s. 56-65. (In Russian)

Трошкина, И. В. Документы ГАРФ о деятельности русских эмигрантских общественных организаций в Польше (1920-1930-е гг.). *Отечественные архивы*, № 3, 2006, с. 56-65.

Stanislawski, W. Emigracja i mniejszość rosyjska w II Rzeczypospolitej: próba charakterystyki społecznej. *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa*, no. 2(9), 1996, s. 23-60.

Varshavskoe slovo. (In Russian).

Варшавское слово.

Vel'min, A. Pravovoe polozhenie russkikh emigrantov v Polshe. *Zakon i sud*, no. 13, 1930. (In Russian)

Вельмин, А. Правовое положение русских эмигрантов в Польше. *Закон и суд*, № 13, 1930.

Vel'min, A. Pravovoe polozhenie russkikh emigrantov v Polshe. *Zakon i sud*, no. 11-12, 1933, s. 388-390. (In Russian)

Вельмин, А. Правовое положение русских эмигрантов в Польше. *Закон и суд*, № 11-12, 1933, с. 388-390.

Voytsekhoskiy, S. A. *Epizody*. Kanada, 1978. (In Russian)

Войцехоский, С. А. *Эпизоды*. Канада, 1978.

Zashkilnyak, A., Krikun, M. *Istoriya Polshchi. Vid naydavnishikh chasiv do nashikh dniv*. Lviv, 2002. (In Russian)

Зашкільняк, А., Крикун, М. *Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів*. Львів, 2002.

Anatolii Yolkin

Candidate of History, Associate Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: a.i.yolkin@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7835-5192>

RUSSIAN WOMEN IN EMIGRATION IN POLAND DURING THE 1920s – 1930s

The article examines the situation of Russian women-emigrants who found themselves on the territory of Poland in the 1920s – 1930s. Almost all categories of the population of the former Russian Empire were represented among the refugees in Poland. Among the ranks of the exiles there were also women who had to adapt to the difficult social conditions of their stay in the country. During the 1920s – 1930s, of the total number of emigrants (50-60 thousand people who stayed in the country) about 30 % were women and children. In 1919–1920, Poland was one of the centers of the anti-Bolshevik struggle. Therefore, the Russian emigrants gave their support to the Poles. For instance, Z. Gippius

took part in the publication of the newspaper and the formation of Russian military units. After the end of the Soviet-Polish War, the soldiers and officers of these units were interned in camps. Among them were nurses, as well as women and children. The families of the internees were housed in common barracks, often women and children had to sleep on the floor. The Russian Red Cross Society, headed by L. I. Lyubimova, tried to provide the internees with food, clothing, medical care, and find work. By the mid-1920s, it became clear that the stay of exiles abroad could last for many years. Therefore, the main attention of the emigrant organizations was paid to cultural and educational activities. It was carried out through the Russian houses that appeared in Warsaw, Vilna and other cities. There women took an active part in the work of various circles, libraries, theater studios. In families, wives and mothers tried to maintain not only the home comfort, but also to educate children in the spirit of national traditions. So far as women in exile often had to support unemployed husbands or disabled people, they tried to find a job. But most of them could only hope for odd jobs in sewing workshops or trade.

Key words: Poland, emigrants, adaptation, women.

Текст надійшов до редакції 26.05.2022.

The text was received by the editors 26.05.2022.

Текст затверджено до друку 27.06.2022.

The text is recommended for printing 27.06.2022.